

УДК 908(477.54)

**ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА
ДОБРОВІЛЬНИХ ПОЖЕЖНИХ КОМАНД
ХАРКОВА НА ПРИКЛАДІ ДРУЖИНИ
ЗАВОДСЬКОГО ТОВАРИСТВА
ГЕЛЬФЕРИХ–САДЕ****ORGANIZATIONAL STRUCTURE
OF VOLUNTARY FIRE BRIGADES
IN KHARKIV ILLUSTRATED BY THAT
OF THE HELFFERICH–SADE FACTORY****Хорошев О. М.,**

кандидат історичних наук, доцент кафедри
соціальних і гуманітарних дисциплін,
Національний університет цивільного захисту
України (Харків, Україна), e-mail: khoroshev61@
gmail.com, ORCID: 0000-0002-3830-4072

Khoroshev O. M.,

Ph. D. (historical sciences), associate professor of
the department of social and humanitarian sciences,
National University of civil defense of Ukraine
(Kharkov, Ukraine), e-mail: khoroshev61@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-3830-4072

Боротьба з пожежами історично була однією з найважливіших проблем людства. Надана робота присвячена вивченню історичного джерела, яке було створено у місті Харкові на початку ХХ століття – Статуту заводської добровільної пожежної дружини Товариства Гельферих–Саде. Аналіз статей цього документу дозволяє не тільки визначити цілі, структуру, обов'язки та організаційні принципи конкретної заводської дружини, але й дозволяє зрозуміти, як були організовані подібні команди по всій Російській імперії на межі ХІХ – ХХ століть. При написанні статті використовувалися порівняльно-історичний, описовий, а також методи аналізу та синтезу матеріалу.

Ключові слова: статут, добровільна пожежна дружина, організаційна структура, пожежогасія, протипожежна безпека.

Fire fighting has been one of the most important tasks for mankind throughout its history. This paper is devoted to the research of the historical source created in the early 20th century in the city of Kharkiv, namely the Charter of the Voluntary Fire Brigade of the Helfferich-Sade Factory. Analyzing the articles of the above-mentioned document makes it possible not only to clarify the goals, the structure, the responsibilities and the organizational principles of a particular factory brigade, but also to understand the way in which such fire brigades were organized throughout the Russian Empire at the turn of the century. When writing the article, the following scientific methods were used: comparative historical, descriptive, as well as analysis and synthesis of the material.

Keywords: charter, voluntary fire brigade, organizational structure, fire fighting, fire safety.

Робота з історичними джерелами, їх вивчення та аналіз є найважливішою метою кожного історика. Саме тому актуальним є вивчення історичних документів, що висвітлюють процес формування системи протидії надзвичайним ситуаціям взагалі, і боротьби з пожежам – зокрема. В листопаді 1909 року було прийнято Статут добровільної пожежної дружини заводського Товариства Гельферих–Саде, вивченню та аналізу якого присвячено дану статтю.

Актуальність обраної теми зумовлена ще й тим, що досі немає узагальнюючої праці про становлення та розвиток пожежної справи в Україні. Перші спроби написання таких робіт почалися ще в дореволюційний період. Уже в кінці ХІХ століття з'явилася перше серйозне дослідження пожежної справи в Російській імперії – монографія О. П. Чехова «Исторический очерк

пожарного дела в России» [6]. Тоді ж з'явилася робота О. Д. Шереметева «Краткий статистический обзор пожарных команд Российской империи» [7] та інші. Незважаючи на великий обсяг, роботи носили описовий характер та стосувалися всієї імперії в цілому.

У радянський період процес становлення та розвитку протипожежної справи висвітлювався поверхово. У результаті цього також не з'явилася ґрунтовних робіт по вивченню проблеми пожежної охорони. Більшість робіт стосувалася розвитку пожежної справи Москви та Ленінграду. Однак після аварії на Чорнобильській АЕС з'явилася ціла низка робіт про розвиток протипожежної справи в містах України, в тому числі в Харкові. Це дослідження А. Михеєва [2], І. Глебової [1] та інших.

Сучасний етап розвитку історіографії розпочався після здобуття Україною незалежності в 1991 році. Це роботи О. Ларіна [3], О. Сумцова [4] та інших. Було написано багато праць загальнотеоретичного характеру. Основна увага у них приділяється вивченню пожежної та аварійної техніки, паливно-мастильним матеріалам тощо. Але й досі поза увагою істориків залишається велике коло питань та історичних джерел стосовно розвитку пожежної справи саме в Харкові. Становлення та етапи розвитку пожежної справи в місті не знайшли достатньо повного висвітлення. Тому вивчення історичних джерел, введення їх в науковий обіг є вкрай важливим та актуальним.

З давніх-давен людство вбачало у вогні не тільки друга, але й страшну загрозу. Пожежі були споконвічним сусідом людини. Горіли не тільки будинки або вулиці, вигорали навіть цілі міста. Тому боротьба з пожежами була гострою проблемою для людства на всіх етапах існування.

На початку ХІХ століття докорінно змінився підхід до організації діяльності пожежної охорони та розвитку пожежної справи. Аналіз стану пожежної охорони того часу показав, що продовжувати залучати населення до ліквідації пожеж недоцільно. У зв'язку з цим уряд Російської імперії прийняв рішення про утворення професійних пожежних команд не тільки в столицях, а й інших містах країни. В 1823 році пожежні депо були відкриті у Ризі, Вільно, Казані, Києві, а також у Харкові. Централізоване управління пожежною охороною здійснювала поліція. При поліцейських частинах існували пожежні команди, які безпосередньо й вели боротьбу з вогнем. Поряд з професійними пожежними командами, які підпорядковувались міністерству внутрішніх справ, почали виникати також вільнонаймані команди, які підпорядковувалися місцевому самоврядуванню, громадські команди та добровільні пожежні дружини у великих промислових центрах, в тому числі і в Харкові. Для того часу це було прогресивним явищем, бо промисловці, які створювали подібні пожежні команди, у випадку пожежі не очікували на допомогу професійної пожежної команди, а гасили пожежу своїми силами. Це надавало перевагу у часі та дозволяло

зберегти людські життя та більшу кількість майна. Члени добровільних дружин збиралися лише у випадку виникнення пожежі і мали у себе лише протипожежний інвентар що входив до складу пожежного обозу.

Одним з таких добровільних пожежних формувань була дружина Харківського заводу Гельферих–Саде. Аналізуючи її Статут, можна зробити висновок, що добровільні пожежні команди мали чітку структуру та цілі, ймовірно загальні для всіх подібних команд. Тому, досліджуючи діяльність добровільної пожежної команди Харківського заводу Товариства Гельферих–Саде, можна зрозуміти, як було організовано пожежну справу в країні взагалі.

Перший параграф Статуту проголошує дві основні мети існування цієї дружини. По–перше, це гасіння пожеж безпосередньо в межах заводу Товариства Гельферих–Саде та не далі як на одну версту від нього. А по–друге, дружину можна було використовувати і в інших пожежах Харкова, якщо цього забажає міська влада [5, с. 3, § 1]. При цьому команда контролювала виконання правил пожежної безпеки мешканцями міста, а у випадку їх порушення, могла звертатися до місцевої поліції для притягнення до відповідальності всіх винних [5, с. 4, § 2]. Тобто можна стверджувати, що заводська пожежна команда ставала в якійсь мірі й міською пожежною командою, яка посилювала пожежну безпеку всього міста в цілому.

У Статуті досить чітко визначено склад команди. До неї входили почесні та дійсні члени, а також жертвувачі [5, с. 6, § 12].

Почесними членами добровільної заводської дружини могли бути особи як чоловічої, так і жіночої статі, які зробили великий грошовий внесок на користь дружини або видатні діячі пожежної справи. При цьому звання почесного члена надавалося довічно та давало змогу брати участь цій особі в управлінні справами дружини. Почесними членами могли стати також не тільки окремі особи, але й різні товариства та заклади [5, с. 6, § 14], що суттєво могло поліпшити матеріальну базу дружини.

Дійсними членами дружини могли бути лише чоловіки – робітники та службовці заводу Товариства Гельферих–Саде, при цьому вони поділялися на два розряди. Члени першого розряду сплачували вступний внесок у розмірі 1 карбованець та 3 карбованця щорічно. А члени другого розряду повинні були внести перший внесок у розмірі 50 копійок та щорічно 1 карбованець 50 копійок (могли сплачувати щомісячно). Тобто в добровільну пожежну дружину могли входити особи з різним матеріальним достатком. Але при цьому члени першого розряду мали один голос, а другого – один голос на двох [5, с. 7, § 16]. Таким чином, повне право голосу мали працівники з більшими доходами, а, отже ймовірно, і більш кваліфіковані. Окремо відзначалося, що дійсними членами команди також могли стати й особи не пов'язані з діяльністю заводу, але вони могли бути лише членами першого розряду, а їх кількість не

повинна перевищувати десять осіб [5, с. 7–8, § 16]. Це також свідчить про те, що пожежну команду утримував не тільки завод, але й місто в цілому. Коштів ніколи не буває забагато, тому члени команди були готові прийняти будь–яку допомогу. Але гроші все ж не були самоціллю, тому і кількість осіб непричетних до заводу обмежувалася.

Членами–жертвувачами могли бути особи, які виплачували на користь дружини щорічно не менш, ніж 8 карбованців або одноразово не менш 100 карбованців. В останньому випадку це звання надавалося довічно. Крім того, жертвувачі за бажанням могли брати участь у ліквідації пожеж [5, с. 7, § 15]. З процитованого можна зробити висновок, що дружина потребувала коштів та намагалася їх отримати від усіх зацікавлених осіб. Окрім грошових коштів до команди могли надходити також предмети пожежної справи або інше майно [5, с. 7, § 15].

Статут чітко окреслював коло осіб, які не могли стати членами дружини за будь–яких обставин. До її складу не допускалися неповнолітні, учнівська молодь, військовослужбовці та особи, що були засуджені судом [5, с. 6, § 13]. Дійсні члени команди, які не сплатили членські внески на протязі чотирьох місяців, вибували з неї [5, с. 8, § 19].

Бути дійсним членом заводської добровільної пожежної дружини було і почесно, і вигідно. Кожен, хто вступав у дружину, отримував членський квиток та екземпляр Статуту [5, с. 9, § 26]. Члени дружини отримували особливу форму, яка одягалася на навчаннях, парадах, пожежах, похоронах членів, що загинули при виконанні службових обов'язків, а також на всіх заходах, які проводилися командою [5, с. 26, § 81]. Дружина мала свій особливий знак: два перехрещених факели, які перев'язані посередині стрічкою [5, с. 26, § 82]. Його було зображено на прапорі та печатці [5, с. 4, § 3, 4]. В параграфі 83 детально описувалася зимова та літня форма дружинників, головні убори та відмітні знаки. За особливі досягнення дружинників могли нагороджувати грошовими преміями, похвальними дипломами, спеціальними знаками або жетонами [5, с. 10, § 31]. Окрім цього, за Статутом, дійсні члени дружини отримували грошову допомогу у випадках хвороби та травм. Їх страхували у відповідних страхових закладах [5, с. 4, § 5]. Окремо підкреслювалося, що отримати допомогу за хворобою можуть лише ті дійсні члени дружини, які пробули у цьому статусі не менше року [5, с. 8, § 21]. Крім того, під час хвороби дійсні члени пожежної команди членські внески не сплачували, однак повинні були їх відшкодувати після одужання [5, с. 8, § 20]. Померлих членів ховали урочисто: у формі, з прапором та траурною процесією [5, с. 5, § 6]. Члени добровільної пожежної дружини брали участь у парадах, оглядах та навчаннях, які проходили тільки в межах заводу Товариства Гельферих–Саде [5, с. 25, § 79]. Інколи паради могли відбуватися поза межами заводу. В такому випадку треба було отримувати дозвіл від поліцейського, який також опікувався пожежною справою в місті.

Ймовірно, що бажаючих вступити до пожежної команди було немало. Тому існував певний відбір бажаючих вступити в дружину. Так, кандидати повинні були надавати рекомендації не менш, як двох дійсних членів команди [5, с. 10, § 27]. Кожний здобувач був зобов'язаний надати медичне свідоцтво про стан свого здоров'я [5, с. 10, § 28]. Якщо ж дійсний член дружини своєю поведінкою принижував звання члена дружини, то його могли навіть виключити зі складу добровільної пожежної дружини за постановою загальних зборів [5, с. 10, § 29].

В Статуті відзначалося, що управління заводською добровільною пожежною командою здійснювали Загальні збори та Правління. Загальні збори поділялися на звичайні та надзвичайні. Правління було зобов'язане щорічно скликати звичайні збори не пізніше березня поточного року. Надзвичайні збори Правління скликало за власною ініціативою, на вимогу третини дружини, або з ініціативи місцевого губернатора [5, с. 11, § 32]. Загальні збори вважалися як ті, що відбулися, якщо в них приймала участь не менш ніж чверть членів [5, с. 13, § 36]. Збори завжди починалися з обрання голови та секретаря для ведення журналу зборів [5, с. 11, § 33]. За Статутом, Загальні збори вирішували всі питання стосовно діяльності добровільної пожежної дружини Товариства Гельферих–Саде. Рішення приймалися більшістю голосів. Треба особливо підкреслити, що на відміну від сучасних голосувань, коли голоси поділяються порівну, голос голови зборів був вирішальним, окрім декількох випадків [5, с. 13, § 36].

Безпосереднє керівництво справами пожежної дружини здійснювало Правління. До його складу входили: старшина, обер–брандмейстер, чотири члени, скарбничий, секретар, а також заступники названих осіб [5, с. 15, § 44]. Причому керівну роль в команді здійснював старшина, а в разі його відсутності – обер–брандмейстер [5, с. 15, § 45]. Слід підкреслити, що про осіб, яких було обрано до Правління, а також про будь–які зміни в його складі, неодмінно доповідали губернатору. Це ще раз свідчить про те, що існування пожежної команди на заводі Гельферих–Саде було справою не лише підприємства, але стосувалося всього міста Харкова і навіть всієї губернії.

Члени Правління працювали безкоштовно [5, с. 16, § 50]. Всі справи на засіданнях Правління вирішувалися більшістю голосів, а коли голоси поділялися порівну, то голос старшини був вирішальним [5, с. 16, § 48]. Щоб засідання Правління вважалося таким, що відбулося, на ньому повинні були бути присутніми старшина чи обер–брандмейстер, секретар, скарбничий та три з чотирьох членів або їх заступники [5, с. 16, § 47]. Старшина, секретар та скарбничий обиралися строком на три роки [5, с. 6, § 11].

Правління вирішувало широке коло питань: приймало та виключало членів дружини, залучало, зберігало та використовувало грошові надходження до каси, складало річні звіти, проводило щомісячні та раптові ревізії командної

каси, здійснювало все діловиробництво, скликало звичайні та надзвичайні збори, вирішувало всі суперечки між членами дружини, здійснювало стосунки дружини з навколишнім середовищем [5, с. 17, § 52]. Представником дружини як перед приватними особами, так і перед представниками влади, був старшина [5, с. 16, § 49].

Найважливішою справою, яку вирішувало Правління, були фінанси. Дружина мала чотири основні джерела фінансування: з одночасних та щорічних членських внесків, з пожертвувань та субсидій, від зборів од публічних заходів на користь дружини та від доходів з капіталів, нерухомого майна та всіх інших надходжень до каси дружини [5, с. 17–18, § 53]. Як бачимо, на відміну від сучасності, добровільні пожежні команди мали свій запасний капітал, який зберігався в ощадних касах та в державному банку. Його можна було використовувати лише тоді, коли бракувало коштів у дружини і лише за постановою Загальних зборів пожежної дружини [5, с. 19, § 56].

Отримані дружиною кошти розподілялися в першу чергу на придбання та утримання пожежного обозу, коней та інших протипожежних засобів, а також на форму та розпізнавальні знаки для членів дружини. З цих коштів виплачували грошові винагороди та грошову допомогу у випадках травм або хвороби, направляли гроші на канцелярські трати тощо [5, с. 18, § 54]. Незвичним для нашого часу напрямком розподілу коштів було придбання музичних інструментів. Справа в тому, що добровільна пожежна команда Товариства заводу Гельферих–Саде мала свій музичний хор [5, с. 4, § 2]. Він міг брати участь у концертах, балах, виставах, гуляннях. Тому логічно, що певна сума грошових надходжень йшла на існування хору. Незважаючи на серйозність справ, які вирішувала пожежна дружина, її члени знаходили час і на розваги, музику та співи.

Маючи такі серйозні фінансові справи, дружина серйозно звітувала про них кожного року. Звітний рік рахувався з 1 січня по 31 грудня поточного року [5, с. 20, § 64]. На загальних річних зборах обиралася ревізійна комісія, яка перевіряла звіт поточного року та контролювала діяльність Правління [5, с. 19, § 59]. Ревізійна комісія складалася з трьох членів та трьох кандидатів до них (тобто їх заступників). Члени ревізійної комісії не могли обирати інші посади по управлінню дружиною [5, с. 19–20, § 60]. Затверджений загальними зборами річний звіт дружини надавався у двох екземплярах до відома місцевого губернатора та міністерства внутрішніх справ [5, с. 20, § 63]. Це знову свідчить про те, що справами добровільної пожежної дружини опікувалися представники місцевої влади і навіть центральні державні органи.

Добровільні пожежні команди мали чітку організаційну структуру і склалися із декількох загонів. При цьому ознакою найбільшої боездатності команди вважалася найбільша кількість спеціалізованих загонів. Всього існувало п'ять типів загонів. Загін водопостачання займався постачанням води до місця пожежі. Трубний

загін відповідав за роботу насосів і pomp. Члени драбинного відділення забезпечували проникнення на верхні поверхи будівель та на горища. Сокирний загін займався розбором палаючих споруд. Відділення охорони займалося огороженням місця пожежі, перешкоджало мародерству, охороняло врятоване майно.

Якщо проаналізувати структуру добровільної пожежної команди Харківського Товариства Гельферих–Саде згідно її Статуту, можна зробити висновок, що ця дружина була досить боєздатною. З п'яти типів загонів вона мала чотири, окрім драбинного [5, с. 21, § 65]. Це можна пояснити тим, що на початку ХХ століття Харків був містом в основному одно- та двоповерховим, тому ще не було потреби боротися з вогнем у багатоповерхових будинках.

В Статуті чітко був прописаний склад пожежної дружини заводу. До її складу входили: обер-брандмейстери вогню і води та їх заступники, чотири командира загонів, цейхмейстер, фельдшер, сигнальники та інші.

На чолі пожежної команди стояв обер-брандмейстер вогню [5, с. 21, § 65]. Цей термін має німецьке походження. Він походить від слів «brand», що означає «пожежа» та «meister», що означає «майстер». Таким чином, брандмейстер – це головний, старший майстер з гасіння пожеж. Згідно Статуту, офіційно він називався обер-брандмейстер вогню або головний начальник всього рухомого складу загону. Саме він здійснював керівництво всіма діями команди на пожежах, а також на навчаннях, парадах та оглядах. Обер-брандмейстер вогню здійснював нагляд за станом всього пожежного обозу, його господарчою частиною, а також за виконанням усіма членами загону своїх обов'язків. Він розподіляв своїх підлеглих за загонами, звільняв та накладав дисциплінарні стягнення на особистий склад дружини, видавав всі службові розпорядження [5, с. 22, § 67]. Обер-брандмейстер вогню був зобов'язаний доповідати правлінню дружини про всі пожежі та особливі випадки під їх час [5, с. 22, § 69]. При пожежі на заводі обер-брандмейстер керувався тільки розпорядженнями дирекції заводу або мав право діяти на свій розсуд там, де існувала найбільша загроза для заводського майна. Якщо ж дружину долучали до гасіння міських пожеж, обер-брандмейстер вогню був підпорядкований начальнику місцевої поліції, а до його прибуття голові всіх пожежних частин міста – брандмайору. Але якщо заводська дружина прибувала на місце пожежі раніше всіх зазначених осіб, він мав право діяти зі своїм загonom на власний розсуд [5, с. 21, § 66]. Це ще раз підтверджує, що добровільна заводська пожежна команда відігравала важливу роль у боротьбі з пожежами у всьому місті і мала певну ступінь автономії у своїй діяльності.

До складу означеної пожежної дружини входив також і обер-брандмейстер водопостачання або головний начальник водопровідної системи заводу та механіки. Під час пожежі він керував усіма засобами надання води, контролював парові

пожежні машини тощо. Саме він мав право при виявленні будь-яких недоліків у пожежній справі звертатися до дирекції заводу Товариства Гельферих–Саде з метою їх ліквідації [5, с. 23, § 70]. За Статутом обер-брандмейстери повинні були належати до старших службовців заводу Гельферих–Саде та обиратися лише з дійсних членів першого розряду [5, с. 5, § 10] строком на три роки [5, с. 6, § 11].

Командири загонів призначалися обер-брандмейстером вогню з двох кандидатів, які обирались у самих загонах. Всі інші члени дружини призначалися обер-брандмейстером на власний розсуд [5, с. 70, § 72].

Командири загонів керували діями своїх загонів під час пожеж, а також на навчаннях та парадах. Саме вони складали списки осіб у своїх загонах та здійснювали контроль за виконанням ними своїх службових обов'язків [5, с. 23, § 73]. Всіма господарськими справами пожежної команди займався цейхмейстер. Він здійснював нагляд за пожежним обозом, інструментами та всім іншим майном [5, с. 23–24, § 74]. Сигнальники особливими сигналами передавали розпорядження начальників до пожежних на пожежах та навчаннях. Тому знання сигналів для всіх членів команди було обов'язковим. Як бачимо, Статут чітко прописав не тільки склад, але й обов'язки кожного з членів дружини.

Всі інші члени добровільної пожежної дружини під час пожежі були зобов'язані швидко, у формі, з'являтися за сигналом спеціального пожежного гудка на збірний пункт заводу товариства Гельферих–Саде. А щоб здійснити це дійсно швидко Статут зобов'язував дійсних членів команди жити поблизу заводу. Навіть про тимчасове вибуття з міста дійсний член дружини повинен був повідомляти обер-брандмейстера вогню [5, с. 24, § 75]. Це свідчить про те, що, вірогідно, дійсних членів було не так вже й багато, тому кожна людина на пожежі була вкрай потрібною, та й не буває на пожежі зайвих пожежних. Звісно, що члени пожежної дружини не мали права залишити місце пожежі без дозволу начальства. Але, на відміну від сьогоднішнього, якщо пожежа загрожувала знищити житло члена команди, то він звільнявся від службових обов'язків та займався захистом свого майна [5, с. 25, § 77]. В Статуті окремо підкреслювалося, що керівники пожежної команди не мають права примушувати своїх підлеглих до небезпечних для їх життя дій [5, с. 25, § 78].

Три останні параграфу Статуту присвячені процедурі припинення діяльності пожежної дружини. Причин ліквідації дружини могло бути дві: по-перше, це могли зробити за рішенням Загального зборів команди (тобто самого підприємства), а по-друге, за ініціативи губернатора, який міг побачити в існуванні дружини порушення державного порядку та громадської безпеки [5, с. 29–30, § 84]. В обох випадках про закриття дружини губернатор повинен був повідомити міністерство внутрішніх справ [5, с. 30, § 85]. В першому випадку, коли підприємство само вирішувало ліквідувати добровільну пожежну команду,

губернатор міг з цим і не погодитися. В такому разі цю справу розглядало та виносило остаточне рішення саме міністерство внутрішніх справ [5, с. 30, § 86]. Це є ще одним підтвердженням того, що добровільні пожежні дружини підприємств були в якійсь мірі й надбанням міста. А керівні органи міст не хотіли втрачати будь-яку можливість посилення пожежної безпеки міста, тому закриття добровільних пожежних команд було доволі рідким та потребувало особливої процедури, в тому числі втручання міністерства внутрішніх справ імперії.

Підводячи підсумок всього вищезазначеного, можна зробити висновок, що Статут добровільної пожежної команди заводу Гельферих–Саде є важливим та цінним історичним джерелом не тільки з історії саме цієї команди, але й всієї протипожежної безпеки міста Харкова. В Статуті були чітко прописані організаційні принципи існування заводської добровільної пожежної дружини, її структура та цілі. Документ регламентував права та обов'язки членів цієї команди. Аналіз окремих параграфів Статуту дозволяє зробити висновок, що бути членом заводської пожежної дружини було не тільки почесно, але й вигідно. Зазначений документ чітко прописував порядок вступу та вибуття членів дружини, а також їх нагородження за особливі досягнення. Статут регламентував порядок управління дружиною, прописував права і обов'язки керівних органів управління – Загальних Зборів та Правління. В документі приділялася особлива увага фінансовим питанням існування добровільної пожежної дружини, розподілу грошових коштів та фінансовій звітності. У цьому контексті особливе значення має відносна фінансова самостійність діяльності пожежної команди у межах організації, можливість оперативного придбання за власні кошти необхідного обладнання. В Статуті чітко прописувався склад дружини, керівні посади та їх функції. Більше трьох друкованих сторінок займав опис форми дружинників та їх спеціальних знаків. Останні параграфи Статуту було присвячено процедурі припинення існування добровільної пожежної дружини заводу Гельферих–Саде. Таким чином, Статут, вивченню якого присвячено дану статтю, є невід'ємною частиною історії міста Харкова. А регіональна історія завжди була і залишається однією з актуальних тем, яка допомагає виявити причини багатьох різноманітних сучасних проблем та накреслити шляхи їх вирішення в майбутньому.

Список використаних джерел

1. Глебова, И.Н., 1991. 'Испытание огнём: Очерк истории Харьковской пожарной охраны', Х.: *Прапор*, 127 с.
2. Михеев, А.К., 1987. 'Добровольная пожарная охрана', М.: *Стройиздат*, 397 с.
3. 'Пожежна та аварійно-рятувальна техніка: (Історія, сьогодення, майбутнє)', 2005, О. М. Ларін, І. М. Грицина, С. В. Васильєв, Б. І. Кривошей; Під заг. ред. О. М. Ларіна, Х.: *АГЗУ*, 160 с.
4. Сумцов, А.С., 1998. 'В борьбе с огнём: записки харьковского пожарного', Х.: *Прапор*, 208 с.
5. 'Устав заводской Товарищества М. Гелеферих–Саде добровольной пожарной дружины', 1909, Х.: *Типография В. Д. Цукермана*, 32 с.

6. Чехов, А.П., 1892. 'Исторический очерк пожарного дела в России', СПб.: *Тип. Р. Голике*, 204 с.

7. Шереметев, А.Д., 1892. 'Краткий статистический обзор пожарных команд Российской империи', СПб.: *Тип. Р. Голике*, 271 с.

References

1. Glebova, I.N., 1991. 'Ispytanie ognem: Ocherk istorii Harkovskoj pozharnoj ohrany (Fiery trial: history of Kharkiv fire department)', Kh.: *Prapor*, 127 s.

2. Miheev, A.K., 1987. 'Dobrovolnaya pozharnaya ohrana (Voluntary fire service)', M.: *Strojizdat*, 397 s.

3. Pozhezna ta avarijno-ryatuvalna tehnika: (Istoriya, sogoennya, majbutnye) (Fire and rescue equipment (history, nowadays, future)), 2005, O. M. Larin, I. M. Gricina, S. V. Vasilev, B. I. Krivoshej; Pid zag. red. O. M. Larina, Kh.: *AGZU*, 160 s.

4. Sumcov, A.S., 1998. 'V borbe s ognem: zapiski harkovskogo pozharnogo (Firefighting: notes of Kharkiv fireman)', H.: *Prapor*, 208 s.

5. 'Ustav zavodskoj Tovarishstva M. Geleferih-Sade dobrovolnoj pozharnoj družiny (Charter of the Voluntary Fire Brigade of the Helfferich-Sade Factory)', 1909, H.: *Tipografiya V. D. Cukermana*, 32 s.

6. Chehov, A.P., 1892. 'Istoricheskij ocherk pozharnogo dela v Rossii (History of firefighting in Russia)', SPb.: *Tip. R. Golike*, 204 s.

7. Sheremetev, A.D., 1892. 'Kratkij statisticheskij obzor pozharnyh komand Rossijskoj imperii (Statistical abstract of fire departments of Russian Empire)', SPb.: *Tip. R. Golike*, 271 s.

* * *